

КРАЇНИ «ВЕЛИКОГО БЛИЗЬКОГО СХОДУ» ТА ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ПЕРЕФОРМАТУВАННЯ РЕГІОНУ

Аналізуються причини та наслідки «арабської весни», проекти перебудови політичної карти Близького Сходу і мусульманського світу та можливі наслідки для міжнародної безпеки.

Ключові слова: природні ресурси, регіональний конфлікт, тероризм, міжнародна безпека, сепаратизм.

Анализируются причины и последствия «арабской весны», проекты перекройки политической карты Ближнего Востока и мусульманского мира и возможные последствия для международной безопасности.

Ключевые слова: природные ресурсы, региональный конфликт, терроризм, международная безопасность, сепаратизм.

The article analyzes the causes and consequences «Arab spring», the project of restructuring the political map of the Middle East and Muslim world and the consequences for international security.

Key words: natural resources, regional conflict, terrorism, international security, separatism

Початок III тисячоліття позначився подіями, які суттєво впливають на глобальну геополітичну картину світу. Ці події кардинально змінили той стратегічний баланс, що склався протягом останніх 50 років, і тепер активно сприяють виникненню нових викликів і загроз людству.

Поглиблення дефіциту природних ресурсів — одна із глибинних причин регіональних конфліктів і глобальних викликів нового тисячоліття. Від наявності або відсутності необхідних природних копалин прямо залежать життєві стандарти населення землі, перспективи соціально-економічного розвитку держав, стабільність світової економіки й міжнародна безпека.

У XX ст. споживання води збільшилося в 7 разів, водночас населення виросло лише у 3 рази. Крім того, майже 40 країн світу розташовані в посушливих зонах. Вони майже наполовину залежать від води, яка надходить ззовні. У цьому зв'язку зростає роль держав, що мають значні водні запаси, і за певних умов можуть використовувати їх як економічний і політичний важіль тиску на країни, що потерпають від нестачі питної води. За даними ООН за останні півстоліття у світі відбулося понад 500 суперечок через водні ресурси, 20 з яких закінчилися збройними конфліктами.

Найбільш проблемним у цьому питанні є регіон Близького і Середнього Сходу. Так, Ізраїль, Палестина, Сирія, Йорданія вже багато років сперечаються за воду р. Йордан, основний водостік якої контролює Ізраїль. Він суттєво обмежив споживання води палестинцями, а Сирія відвела значну частину вод річки Ярмук углиб своєї території, фактично зневоднивши Йордан. Ізраїль, що залишається без води, змушений купувати воду в Туреччині, звідки вона танкерами доставляється до ізраїльського порту Ашкелон.

Головний науковий радник британського уряду Джон Беддінгтон вважає, що вже найближчим часом нестача прісної води стане найгострішою проблемою людства. За його прогнозами кількість країн з великим дефіцитом води до 2025 р. збільшиться до 51-ї охопить Буркіна-Фасо, Китай, Камерун, Домініканську Республіку, Ефіопію, Гану, Індію, Іран, Анголу, Лесото, Мавританію, Нігерію, Пакистан, Перу, Судан, Сирію, Танзанію, Того, Уганду, Зімбабве — практично весь африканський континент і частину Азії, охоплюючи такі густонаселені країни, як Китай, Індія, Пакистан та інші й досягне американсько-

го континенту (Перу). До 2050 р. список країн з суттєвою нестачею води поповнять Бенін, Кот-д'Івуар, Сальвадор, Ірак, Ямайка, Малі, Мавританія, Мозамбік, Нігер, Північна Корея, Сенегал, Шрі-Ланка, Таїланд, Туреччина, Об'єднане Королівство, Бельгія. А в доповіді директора національної розвідки США Джеймса Клеппера (січень 2012 р.) зазначалося, що значна кількість країн світу вже через 10 років будуть мати велику нестачу питної води, що може призвести до ситуації, коли «вода в загальних басейнах все частіше буде використовуватися як важіль впливу... Зросте також імовірність використання води як зброї або засобу досягнення терористичних цілей». Таким чином, є всі підстави вважати, що проблема питної води перетворюється на глобальну, і в XXI ст. може стати однією з головних причин регіональних конфліктів¹.

Загалом, боротьба за природні ресурси має давню історію, і в переважній більшості випадків призводила до кривавих конфліктів і громадянських війн. На думку Нейла Мелвіна, керівника Програми військових конфліктів та управління конфліктами Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), природні ресурси завжди відігравали велику роль, оскільки одні групи борються за контроль над ними, а інші — використовують цей контроль для фінансування збройних конфліктів. З огляду на це в сучасному світі існує прямий зв'язок між безпекою і ресурсами, що обумовлюється, по-перше, наявним дефіцитом ресурсів через їх активний видобуток і досить часто неефективне використання, а також потужним розвитком економіки таких гігантів як Китай та Індія (мінімум третина населення земної кулі проживає в цих країнах). По-друге, швидка та малопрогнозована зміна клімату, що в густонаселених регіонах призводить до неконтрольованої міграції, а згодом й до етноконфесійної напруги та збройних конфліктів.

Саме боротьба за енергетичні ресурси, а також намагання запровадити тотальний контроль за маршрутами їх транспортування разом з американо-європейськими геополітичними амбіціями, призвела до тих подій, які вже отримали назву «арабської весни». Водночас слід наголосити, що не останню роль у намаганні взяти під жорсткий контроль Близький Схід і сусідні території з боку США та ЄС, відіграло те, що регіон став досить проблемним для міжнародної безпеки, оскільки тут тісно переплелися нелегальна міграція, торгівля зброєю і наркотиками, міжнародний тероризм, а також міжконфесійні та світоглядно-культурні відмінності.

Останнім часом посилилася тенденція щодо свідомої дезинтеграції вже існуючих суверенних держав з метою створення маріонеткових державних утворень (квазідержав) насамперед для забезпечення геополітичних і гео економічних інтересів держав — світових лідерів. У цьому контексті на початку XXI ст. такі регіони, як Близький і Середній Схід, Африка, є найбільш проблемнішими з точки зору міжнародної безпеки, оскільки переважна більшість країн, які виникли в процесі розпаду колоніальної системи, фактично є штучними державними утвореннями.

Коротко розглянемо окремі країни Близького Сходу. Формування суверенних держав Близького Сходу розпочалося з англо-французького договору Сайкса — Піко в 1916 р. (Р. Сайкс і Ф. Піко — міністри закордонних справ Великобританії і Франції), яким було зафіксовано розмежування сфер впливу між Великобританією та Францією на Близькому Сході після неминучої поразки та розпаду Османської імперії в Першій світовій війні. Згодом, уже наприкінці 70-рр. XX ст. проблемами Близького Сходу, а саме контролем за цією територією зацікавився американський історик Бернард Льюїс. У 1992 р. була надрукована його стаття «Переосмислити Близький Схід», в якій була запропонована нова карта близькосхідного регіону. Відповідно до цього плану передбачається відклати від Сирії території, населені друзами й алавітами, зробивши їх самостійними міні-державами; заснувати карликову маронітську державу на території відповідних районів Лівану; створити незалежний Курдистан у регіонах Туреччини, Іраку, Сирії та Ірану, населених курдами; відокремити райони Іраку, населені шіїтами, для створення там незалежної дер-

жави; створити незалежну арабську державу в Ірані в провінції Хузестан, на території якої розташована більшість іранських нафтових родовищ; розчленувати Пакистан, виділивши незалежний Белуджистан і об'єднавши пуштунські райони, що лежать по обидва боки афгано-пакистанського кордону в єдину державу. Б. Льюїс, зокрема, зазначав: «Найбільш радикальним способом протистояння фундаменталізму є «ліванізація». Більшість держав Близького Сходу, крім Єгипету, є недавніми та штучними конструкціями, досить вразливими для цього процесу. Якщо центральна влада в державах Близького Сходу ослабне, то зникне остання скріпа, що утримує державну єдність. Адже в цих країнах немає ні розвинутого громадянського суспільства, ні прихильності до держави-нації, ні спільної ідентичності. Тоді держава дезінтегрується, як це трапилося в Лівані в хаотичне скупчення сект, феодов, регіонів і партій, що борються один з одним»².

Згодом до цього плану детальніше підійшов Ральф Петерс. У 2006 р. він надрукував статтю «Криваві кордони. Як би виглядав справедливий Близький Схід». Автор статті розмірковує над проблемами міжнародної безпеки й робить висновок про те, що для вирішення цієї проблеми слід завершити передел кордонів, тотально війну, та домогтися миру в регіоні від Ізраїлю та Палестини до Афганістану та Пакистану. Начебто все логічно. Однак забезпечити мир і спокій в регіоні передбачається шляхом створення нових маріонеткових держав з окремих частин вже існуючих суверенних держав у регіоні. Він, зокрема, зазначає: «Міжнародні кордони ніколи не були абсолютно справедливими. Водночас міра несправедливості, яку вони несуть тим, кого вони об'єднують або роз'єднують, має велику різницю. Досить часто це різниця між свободою і пригніченням, терпимістю і жорстокістю, верховенством закону і тероризмом, і навіть між війною та миром»³.

Виходячи з цього, Петерс вважає, що з часом існуючі кордони Великого Близького Сходу можуть змінитися за рахунок скорочення території Ірану Саудівської Аравії, Пакистану, Туреччини, Сирії, Судану, внаслідок чого з'являться нові держави — Курдистан, Белуджистан, Об'єднаний Азербайджан, Велика Йорданія та ін. На думку Петерса, «Саудівська Аравія буде так само розчленована, як і Пакистан. Іран втратить значну частину своїх територій на користь Об'єданого Азербайджану, Вільного Курдистану, Вільного Белуджистана і Арабської шийтської держави, однак отримає територіальні здобутки за рахунок включення до свого складу афганської провінції Герат». Незрозумілим залишається лише те, з яких причин автор вважає, що виникнення нових держав буде справедливим і законним, а не кривавим і болісним для їхніх народів.

Американський професор Майкл Деві (університет ім. Франсуа Рабле) має дещо іншу точку зору з приводу «наведення порядку» в регіоні Близького Сходу та Африки. У праці «Реконструкція Близького Сходу» він зазначає, що під час створення нових держав доцільно керуватися правилом В. Вільсона — «кожний народ на своїй території», однак при цьому не забувати й про інтереси європейських держав, які мають тут свої власні інтереси (вид. авт.). М. Деві акцентує увагу на так званій «вісі зла», до якої включено Судан, Ірак і Сирію. Зазначимо, що останні події в цьому регіоні дивним чином підтверджують вищевикладене — Судан та Ірак вже розчленовано, Сирія — на межі розпаду. М. Деві вважає доцільним на узбережжі Сирії створити невелику державу алавітів, а безпосередньо Сирія перестане існувати як держава. На його думку, ліквідація Сирії посилить безпеку Ізраїлю і дасть можливість створити Палестинську державу на території сучасної Йорданії (в обмін на відмову від претензій на Східний Єрусалим). Розчленування Саудівської Аравії дасть змогу покінчити з ісламським тероризмом і ліквідувати монополію Саудівської Аравії на постачання нафти (вид. авт.)⁴.

І це ще не всі плани щодо переформатування регіону. На думку Девіда Фрумкіна, Денніса Росса, Кеннета Поллака і Данієля Баймана, Близький і Середній Схід має виглядати таким чином: розчленування Саудівської Аравії та Іраку; Єгипет має бути розділений на дві держави — міський регіон в дельті Нілу та Західну область племен; до Об'єднанних Арабських Еміратів слід включити Кувейт і Катар і створити нову ліберальну державу;

область Леванта на узбережжі Середземного моря має стати космополітичною на зразок грецьких міст-полісів⁵.

Нарешті, не можна оминати увагою безпосередньо проект побудови «Великого Близького Сходу». Вважається, що в науковій літературі цей проект з'явився в 1997 р. у монографії Дж. Кемпа і Р. Харкаві «Стратегічна географія і Близький Схід, що змінюється», де до країн традиційного (географічного) Близького Сходу включено Іран, Афганістан, Пакистан, Сомалі, Ефіопію, а також Туреччину, держави Закавказзя, колишню радянську Середню Азію і Казахстан.

Якщо не вдаватися в деталі, цей грандіозний (і одіозний) план передбачає широке реформування суспільно-політичного та соціально-економічного життя країн близькосхідного регіону в обмін на масштабну фінансову допомогу США та країн ЄС. Відразу ж після оприлюднення плану «перебудови» регіону (2003 р.), місцеві оглядачі звернули увагу на дві принципово неможливі в арабському світі, речі — абсолютне ігнорування США існуючого конфлікту арабських країн з Ізраїлем, а також нав'язування проведення реформ із-зовні. Практично всі країни регіону вкрай негативно сприйняли американські плани щодо власних країн. А тодішній Посол Єгипту в США Нобиль Фахмі взагалі був здивований тим, що до Близького Сходу планується приєднати великі території, які ні історично, ні культурно, ні мовно не належать до цього регіону.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що реальною причиною таких планів США було дещо інше, а саме намагання отримати дефіцитні енергоресурси та забезпечити їх надійне транспортування. Так, за даними Міністерства енергетики США до 2025 р. дві третини всієї нафти у США буде імпортуватися саме з регіону Близького Сходу. Події 2011 — 2012 рр. у регіоні свідчать, що США вміло скористалися зростаючим невдоволенням місцевого населення рівнем життя і авторитаризмом своїх лідерів для посилення та забезпечення власних стратегічних інтересів у регіоні. Водночас маємо зазначити, що навряд чи такі плани можна було б реалізувати, якби у самих арабських країнах не існувало великої кількості конфліктуотворюючих чинників. Насамперед це — міжконфесійна напруга, яка має деякі відмінності від інших регіонів. Ці відмінності полягають у наявності релігійної конфліктності в самих державах. Так, у Сирії керівництво держави є алавітами (мусульманський орден, в якому принципи ісламу переплітаються з ідеями гностицизму та раннього християнства; приблизно 11% населення Сирії є алавітами), однак більшість мешканців країни належать до сунітів. В Іраку суніти вже стали меншістю, а влада в країні належить шіїтам. В Бахреїні — більшість населення шіїти, а правляча династія Ааль Халіфа — суніти. В Єгипті довгий час існує конфлікт між радикальними ісламістами та християнами — коптами.

На думку Президента Інституту релігії і політики РФ О. Ігнатенка, «арабському світу притаманна внутрішньорелігійна конкуренція за вплив між окремими державами та групами держав, що приводить до втручання у внутрішні справи — аж до підтримки опозиційних угруповань, терористичних організацій і повстанських рухів. Прикладом такої конкуренції були Ірак Саддама Хусейна і Саудівська Аравія. Фактом є конкуренція між Єгиптом і Саудівською Аравією, Лівією і Саудівською Аравією, Алжиром і Марокко, Єменом і Саудівською Аравією⁶. Однак слід мати на увазі, що головним претендентом на роль регіонального лідера Близького і Середнього Сходу є шіїтський Іран. Тому, на нашу думку, не коректно вважати США єдиним «збурювачем спокою» в регіоні. Не менш тривожним є «експорт» ісламської революції в сунітські країни.

Намагання перерформувати країни Близького і Середнього Сходу свідчить, що цей регіон залишається вкрай важливим для США та країн ЄС, а Іран є головним конкурентом Заходу за лідерство в регіоні. Цілком природна ситуація, в сучасному світі всі комусь конкуренти, це нормально. Водночас вирішувати власні проблеми та захищати власні інтереси світові лідери намагаються переважно за рахунок інших, слабших держав, що дає

підстави вважати риторику США про необхідність посилення міжнародної безпеки в регіоні здебільшого прикриття власних меркантильних інтересів.

Безумовно, такі «гри розуму» щодо глобальної перебудови світу можна розглядати як сучасні фантастичні, або як власні наукові розробки їхніх авторів. Водночас значимо, що всі ці задуми розробляються для поліетнічних країн з авторитарними або напівавторитарними режимами, з наявністю серйозних міжетнічних і міжконфесійних проблем та нестійкими (або взагалі відсутніми) політичними і громадянськими інститутами. Тобто для тих країн, де громадянська нація або взагалі відсутня, або лише починає формуватися, а отже, нездатна протистояти дезінтеграції власних держав.

Протягом 2011 — 2012 рр. на Близькому Сході, Північній Африці, Азії відбулися серйозні зміни — деякі держави внаслідок внутрішніх конфліктів і «допомоги» ззовні взагалі перестали існувати, окремі держави розпалися на декілька і вже воюють між собою, в інших відбуваються важливі соціально-політичні трансформації.

«Арабська весна», що розпочалася в 2010 р. заворушеннями в Тунісі, охопила Алжир, Йорданію, Оман, Ємен, Саудівську Аравію, Мавританію, Єгипет, Сирію, Палестину, Ліван, Марокко, Судан, Бахрейн, Ірак, Лівію, Сомалі, Кувейт, Джибуті — загалом близько 20 країн, в яких у той чи інший спосіб відбулися протестні акції населення проти авторитаризму, корупції владної верхівки, порушення прав і свобод громадян, економічних проблем. Так, у Тунісі та Єгипті змінилися лідери країн, у Ємені та Лівії розпочалася громадянська війна, Судан взагалі перестав існувати як одна держава, у Бахреїні та Сирії продовжуються кровопролитні міжрелігійні конфлікти. Тобто, нині жодна з країн, в якій відбулися революції (соціальні протести), не отримала позитивних наслідків. І це лише початок, оскільки ще не пораховано економічних збитків.

Тепер поглянемо, що зараз відбувається в окремих країнах Африки, які країни — світові лідери включили до переліку територій з власними інтересами.

Африка — один із найбагатших регіонів за наявністю природних ресурсів. Вона займає перше місце у світі щодо запасів марганцю, хромітів, бокситів, золота, платини, кобальту, ванадію, алмазів, фосфоритів, флюориту; друге — по запасах міді, азбесту, урану, сурми, берилія, графіту; третє — щодо нафти, газу, ртуті, залізної руди. На континенті є значні резерви титану, нікелю, вісмуту, літію, танталу, ніобію, олова, вольфраму, дорогоцінних каменів. Крім того, регіон активно розвивається. Глобальна аудиторська компанія Ernst&Young в доповіді «Час Африки» прогнозує, що прямі іноземні інвестиції до 2015 року досягнуть 150 млрд. дол. США проти 84 млрд. у 2010 р. ВВП регіону за прогнозами виросте з 1,6 трлн. дол. США в 2008 р. до 2,6 трлн. у 2020 р., а споживчі витрати складатимуть 1,4 трлн. дол. США (+62%) [7].

Довгий час у таких країнах, як Алжир, Ангола, Габон, Єгипет, Камерун, Лівія, Нігерія, Судан, Екваторіальна Гвінея, Республіка Конго, Туніс, Чад переважав, в основному, американський, англійський, голландський капітал, у деяких країнах — французький та італійський. Водночас наприкінці ХХ ст. на африканський континент розпочалася економічна експансія Китаю, Індії, Бразилії, Австралії. Отже, Африка стала глобальною ареною конкуренції за природні ресурси.

У серпні 2001 р. Пентагон розробив «Стратегію для країн Африки південніше Сахари», відповідно до якої збройні сили США мали забезпечувати постачання стратегічної мінеральної сировини з африканських країн (насамперед нафти, а також золота, алмазів, міді, бокситів, урану, марганцю й кобальту); брати участь у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом і поширенням наркотиків; миротворчих операціях; боротьбі з поширенням таких захворювань як СНІД. Потім була Пан-Сахельська ініціатива, у межах якої американські військові тренували місцеві військові угруповання Малі, Чаду, Мавританії й Нігеру.

Ні в кого не викликає сумніву, що проведені волонтаристським чином кордони між державами в Африці, не сприяють миру в цій частині світу. Нашвидкоруч проведені, вони

розділили цілі народи, призвели до кривавого етнічного і етнорелігійного сепаратизму, що досить часто інспірується ззовні потужними країнами, які мають у регіоні власні геополітичні та геоеконімічні інтереси. Одним із перших, хто прийняв на себе удар щодо розпаду держави, став Судан.

Етноконфесійному конфлікту в Судані вже багато років. Фактично ще з колоніальних часів країна була розділена на християнський південь і мусульманську північ. Кордонні Судану в цей період були проведені штучно і не враховували етноконфесійних відмінностей, що надалі призвело до практично безперервної громадянської війни. У січні 2011 р. у Судані відбувся референдум щодо визначення статусу Південного Судану (98% населення підтримали його незалежність) і вже 14 липня 2011 р. Генеральна Асамблея ООН визнала Південний Судан незалежною державою, який став 193 країною — членом ООН.

На початку травня 2012 р. Уряд Республіки Південний Судан затвердив офіційну карту нової країни, на якій частина спірного прикордонного району Хеглиг віднесена до території РПС, повідомив міністр телекомунікації й поштових послуг Мадут Біер Іель. Він зазначив, що «карта Південного Судану включає шість районів — території, які були незаконно анексовані Хартумом в 70-х роках після того, як там знайшли нафту, включаючи частину Хеглига — Панту». За його словами, ці райони позначені на карті як територія Південного Судану. Водночас ті самі райони на суданських картах включені до складу Судану (Виділено авт.). Погоджений у березні 2012 року проект договору про демаркацію кордонів між Суданом і Південним Суданом, так і залишився не підписаним через військовий конфлікт, що спалахнув на кордоні між арміями двох країн, загальна довжина яких є найбільшою на африканському континенті — майже 1800.

Обидві країни більше трьох тижнів намагалися захопити контроль над прикордонними нафтоносними районами після провалу переговорів щодо компенсації нафтових доходів економіки. Судану в зв'язку з виходом Півдня з його складу. Під тиском міжнародного співтовариства Джуба вивела свої війська з району Хеглиг у штаті Південний Кордофан, визнаного третейським судом у Гаазі суданською територією, і частина якого була окупована Суданською народно-визвольною армією з 10 квітня 2012 р. До речі, родовища на території Хеглигу дають 60 з 115 тисяч барелів нафти, що добуваються Суданом щодня.

Однак проблема Судану не вичерпується лише появою Південного Судану. Останнім часом загострилася ситуація в провінціях Дарфур, Південний Кордофан і Блакитний Ніл, в яких здавна існують сильні сепаратистські настрої. Етнополітичний конфлікт між африканським осілим населенням і арабомовними кочівниками Дарфура має власну давню історію, однак у лютому 2003 р. відбувся черговий спалах насильства, коли проти Судану виступили два воєнізовані угруповання, які представляють африканські етнічні групи хур, масалітів і загава: Рух звільнення Судану та Рух справедливості й рівності. Обидві організації домагалися виведення регіону з економічної й політичної ізоляції. Ситуація ускладнюється тим, що нещодавно в Дарфурі знайдено багаті запаси нафти, і є всі підстави вважати, що уряд Судану має намір звільнити від африканського населення зазначені території. ООН оцінює кількість примусового переміщених осіб у результаті конфлікту в понад два мільйони, а число жертв — майже 300 тис. осіб. Нині в зоні конфлікту перебуває група миротворців з мандатом Африканського Союзу, однак її ефективність невисока в основному через нечисленність і погане фінансування.

Таким чином, перспектива подальшого існування держави Судан виглядає досить сумною. Один із південносуданських лідерів Салва Кіір у свій час зазначив: на «Судан чекає кінець як найбільшої держави в Африці. Він неминуче розпадеться на декілька частин: першим буде Південний Судан, за ним Східний Судан, а згодом і Дарфур...»⁸.

Одне з гасел прихильників Муаммара Каддафі — «Бог, Муаммар, Лівія — і все» — відповідно до демократичних цінностей стало чи не головним підтвердженням авторитаризму полковника. Однак, чим більше часу проходить із моменту його смерті, тим очевиднішим стає те, що Лівія як держава існувала завдяки харизматичній особистості Каддафі.

Наявність значних природних багатств дала змогу Каддафі побудувати в Лівії потужну систему соціального захисту. Освіта лівійців всередині країни і за кордоном була безкоштовною, що дало змогу Лівії до 2000 р. зайняти перше місце за рівнем грамотності на Арабському Сході (92%). Завдяки ефективній системі соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям до 2010 р. нижче рівня бідності проживало лише 5% населення (менше, ніж у Нідерландах). Молоді люди, які одружувалися, отримували 64 тис. доларів США безпроцентного кредиту на купівлю житла. Ті громадяни, які мали бажання зайнятися бізнесом, отримували безпроцентний кредит 20 тис. доларів.

Однак такий патерналізм мав суттєві недоліки. Місцеве населення, користуючись наявними соціальними благами, не бажало працювати в промисловості та будівництві, і держава вимушена була пропонувати роботу вихідцям з інших країн. Це призвело до високого рівня безробіття серед лівійців. Незважаючи на деклароване створення лівійської нації і боротьбу з трайбалізмом, кланові та племінні інтереси відігравали велику роль у державному управлінні. Справа в тому, що серед лівійців налічується до 140 племен, з яких близько 30 безпосередньо вливали на внутрішню політику держави, що призвело до появи панівних племен і племен, що не мали змоги впливати на вироблення і прийняття важливих для країни рішень. Авторитаризм в управлінні державою, постійне лавірування між вождями племен (політика «проти кого сьогодні дружимо»), «допомога» спецпідрозділів НАТО та деяких арабських країн, призвели до падіння режиму Каддафі. Крім того, деякі лідери європейських країн вкрай необережно висловлювалися з приводу ситуації в Лівії, що також не додавало спокою в регіоні. Так, Прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі 4 травня 2011 р. в інтерв'ю місцевій телекомпанії Gold Tv заявив, що втратив сон через стурбованість розвитком подій у Лівії. «Я стурбований, я настільки стурбований, що не сплю вночі, у тому числі й тому, що ситуація там досить серйозно відрізняється від того, що відбулося в Єгипті й Тунісі. У Лівії стався внутрішній конфлікт. Мова йде про боротьбу між владою — тією, що виступає за незалежність Кіренаїки (Східної Лівії) (вид. авт.), проти центральної влади Каддафі й регіону Тріполі», — сказав італійський прем'єр, і підкреслив, що в Лівії відбувається громадянська війна й висловив сподівання на якнайшвидше вирішення цієї проблеми, що дало б змогу уникнути подальшого зростання кількості жертв.

На початку березня 2012 р. старійшини племен і командири загонів народного ополчення проголосили багату нафтою східну частину Лівії напівавтономною державою. Вони повідомили про це рішення на конференції, що відбулася в Бенгазі, найбільшій місті східної частини країни. Учасники конференції (3 тис. делегатів) відзначали, що центральний уряд нехтує їхніми інтересами і потребами, й зажадали незалежності для Кіренаїки. Вони наголошували на тому, що федерація не нова для Лівії. З 1951 по 1963 рр. країна була федеративною монархією, що офіційно складалася із трьох автономних регіонів — Кіренаїки, Тріполітанії й Феццана. Унітарною вона стала лише після військового перевороту, в результаті якого до влади прийшов Муаммар Каддафі.

На конференції було проголошено, що нова держава називатиметься «Барка», буде мати власний парламент, правоохоронні органи, суди й столицю — Бенгазі. Зовнішня політика, оборона країни та управління нафтовими ресурсами залишаються прерогативою центрального уряду в Тріполі. Барка буде займати майже половину території країни — від кордону з Єгиптом на сході до кордонів із Чадом і Суданом на півдні.

Приклад Бенгазі виявився досить показовим і лівійці впритул зайнялися впровадженням концепції «міст — держав». За регіоном Барка й Бані-Валід, про свою автономію заявила Місурата, третє по величині місто в країні.

Складається враження, що Лівія поступово перетворюється на умовну територію (свого часу аналогічні процеси відбулися в Сомалі), і це може мати вкрай негативні наслідки як для цього регіону, так і для міжнародної безпеки в цілому. Справа в тому, що племінні вожді, на відміну від країн — членів ООН, зовсім не зобов'язані дотримуватися

міжнародного законодавства, тому що апріорі не є суб'єктами міжнародного права. Виникає питання — хто буде відповідати за виконання вже укладених міжнародних договорів? До того ж регіональна безпека прямо буде залежати від особистих домовленостей між вождями племен, що в перспективі може обернутися, як мінімум, неправовими методами вирішення конфліктів.

У квітні 2012 р. на мапі Африки з'явилася нова самопроголошена держава — Азавад. У заяві, опублікованій на сайті повстанців, туареги називають Азавад новою незалежною державою й закликають міжнародне співтовариство без зволікань визнати його суверенітет. Туареги обіцяють забезпечити «демократичний розвиток» своєї держави. НДОА контролює територію трьох провінцій Малі — Гао, Кідаль і Томбукту. Це країна північній країні, від середньої течії р. Нігер до Сахари. Район займає близько 850 тис. кв. км, або дві третини всієї території Малі, де проживають усього 1,3 млн. осіб, офіційна мова спілкування — тамашек, релігія — сунітський іслам. Активізація туарегських повстанських угруповань відбулася після військового перевороту в столиці Малі Бамако, який відбувся 22 березня 2012 р. Загальна чисельність туарегів, що проживають у Малі, Алжирі, Лівії, Марокко, Буркіна-Фасо й Нігері, становить майже 5 млн. осіб⁹.

Президент Інституту релігії і політики О. Ігнатенко впевнений, що Азавад може проіснувати «досить довго». «Не факт, що ці землі — малійські... Це землі туарегів, де вони створили свою державу... Інакше кажучи, зародок великої держави туарегів з'явився, і далі вона буде формувати власні інститути. Армія, до речі, в них є. Тобто це державне утворення буде перетворюватися на справжню державу й поширюватися на територію Алжиру, Лівії й інших країн». При цьому експерт сумнівається, що заклик туарегів підтримати їхню державність знайде відгук. «Але з ними нічого не можна зробити. Ніхто не буде воювати з використанням авіації, танків і всього іншого. У цій пустелі, де туареги як у Христа за пазухою, вони можуть існувати скільки завгодно. Їх ніхто не буде захищати, але й нападати ніхто не буде», — упевнений Ігнатенко, нагадавши, що в Західній Сахарі понад 50 років існує Сахарська народно-демократична республіка. Однак в Азавада доля буде кращою, ніж у СНДР. За його словами, туареги добре озброєні й мають бойовий досвід. «За моїм даними, з Лівії після скинення Каддафі в Малі прибуло тільки одних бойовиків 7 тисяч осіб, не рахуючи їхніх родин. Це дуже велика армія, яка воює в себе вдома», — пояснив політолог¹⁰.

Ймовірно, однією з причин, що призвела до дезінтеграції Малі, стало те, що ця територія має величезне стратегічне та економічне значення через наявність тут великих запасів золота, урану, фосфатів, бокситів, залізної руди, марганцю, олова й міді. За останньою інформацією, на півночі Малі знайдено значні запаси нафти та прісної води (підводні озера). Тому можна погодитися з думкою О. Мезяєва, що «в Малі, швидше за все, мова йде не про підтримку сепаратистського руху туарегів, яких ніхто не підтримував ззовні, поки вони претендували на пустельні сахарські землі, а про захоплення знову відкритих коловальних природних ресурсів. Механізм був відпрацьований на Судані, від якого відірали частину території, що містить усі основні нафтові запаси країни. Скоро треба очікувати появи проєкту незалежного «Північного Малі», а може бути і «Північного Судану» — адже до 1960 року Малі було частиною держави за назвою Західний Судан¹¹.

У Сирії протести з вимогою поліпшення умов життя та демократичних реформ почалися в березні 2011 р. у м. Дараа, розташованому на кордоні з Йорданією та Ізраїлем. Незабаром вони поширилися на інші міста Сирії й поступово переросли в зіткнення із урядовими військами та супроводжувалися закликами до повалення правлячого режиму.

Оскільки Сирія є союзником Ірану, до неї так само вороже ставляться США та Ізраїль. Окупація Ізраїлем з 1967 р. окремих районів сирійської території (Голанські висоти) постійно провокує напругу у відносинах між двома країнами. Водночас сунітська Туреччина змагається за лідерство в цьому регіоні із шіїтським Іраном. І ослаблення Сирії, яка має давні, ще з часів ірано-іракської війни, союзницькі зв'язки з Іраном, у тому

числі на конфесійній основі (правляча верхівка в Сирії є представниками алавітської громади, одного з напрямів шиїзму), відповідає турецьким інтересам.

У загостренні ситуації в Сирії помітну роль відіграє зовнішній фактор. Ні для кого не є секретом, що сирійські опозиційні сили підтримуються Саудівською Аравією та деякими іншими країнами Перської затоки, які розраховують на послаблення впливу Ірану на Близькому Сході в разі падіння режиму Башара Асада. Є підстави вважати, що аналогічної точки зору дотримуються й західні держави та Ізраїль, що останнім часом посилюють політичний і економічний тиск на Дамаск.

Однак може статися так, що «джин вирветься із пляшки» і країни Заходу одержать зовсім не той результат, на який сподіваються. Громадянська війна в Сирії має всі ознаки міжконфесійного конфлікту і через це може стати затяжною і кривавою. У Сирії активно діють екстремістські релігійно-політичні організації. Вони атакують урядові війська, вбивають військових, державних службовців, активістів Партії арабського соціалістичного відродження (партія «Баас»), а також сунітів, які відмовляються «співробітничати» з терористами, підривають адміністративні будинки, руйнують цивільну інфраструктуру. Деякі угруповання (наприклад, Рух проти поширення шиїзму в Сирії) нападають на іранських прочан і працюючих у САР іранських фахівців. Одночасно екстремісти намагаються посягти релігійну ворожнечу, нападаючи на представників інших конфесій. Їхнім девізом є «Алавітів — у землю, християн — у Ліван». Пряме втручання у справи Сирії здійснюють міжнародні терористичні організації. Про це свідчить, зокрема, заява керівника «Аль-Каїди» Аймана аз-Завахірі від 11 лютого 2012 р., який оголосив джихад Башару Асаду та закликав усіх мусульман, і особливо сунітів Лівану, Туреччини, Йорданії, Іраку, приєднатися до «сирійської революції» і скинути антиісламський режим. Так, Директор Національної розвідки США Дж. Клеппер 16 лютого 2012 року на засіданні Комітету Сенату повідомив, що вибухи в Дамаску та Алеппо дуже схожі на теракти «Аль-Каїди», і додав, що на його думку, в Сирії здійснює свою підричну діяльність іракське відділення цієї організації. Дж. Клеппер також додав, що за його інформацією в загонах сирійської опозиції знаходяться бойовики угруповання «Аль-Каїди».

Дестабілізація ситуації в Сирії загрожуватиме регіону Близького Сходу не тільки посиленням радикального ісламізму, а й розповсюдженням значної кількості зброї, яка знаходиться на території країни і може потрапити в руки ісламістів. Чарльз Блер з Федерації американських учених зазначає: «Ситуація в Сирії безпрецедентна. Ніколи ще країна з таким запасом засобів масового знищення не сповзала в громадянську війну». Колишній офіцер ЦРУ Брюс Рідель наголошує: «Лівійський запас складався з декількох дерев'яних контейнерів з іпритом, які неможливо було використати в якості зброї. У випадку Сирії мова йде про одну з найскладніших програм хімічного озброєння в історії. Якщо Сирія розвалиться й почнеться війна між алавітами й сунітами, ключовим питанням стане доля запасів хімічної зброї й засобів їх доставки. ХЕЗБОЛЛІ й ХАМАСУ дуже сподобається ідея одержати в свої руки боєголовки із зарином»¹².

Незважаючи на різкі заяви представників ООН, США та європейських країн, малоімовірно, що збройний конфлікт в Сирії переросте в повномасштабну війну. З цього приводу цікавою є думка Президента Інституту Близького Сходу Є. Сатановського: «Військовий удар по Сирії з боку НАТО або з боку сусідів цієї держави сьогодні є малоімовірним. Питання військового удару по Сирії на сьогоднішній момент обговорюється, розглядається, однак навряд чи буде прийнятий як такий, оскільки на це немає грошей. Лівія вичерпала військові й фінансові ресурси блоку НАТО, його стан зараз препоганий, і краще було б у лівійську війну не вплутуватися», — сказав Сатановський. Він додав, що «навряд чи зараз в когось у напівзбанкрутілій Європі будуть гроші для нанесення удару по Сирії». «За оцінками, які зараз там роблять, він (удар по Сирії) буде коштувати в п'ять разів дорожче, ніж лівійська операція, при дуже великих сумнівах, що її вдалося провести настільки безкровно для західного блоку, як була проведена операція в Лівії», — сказав експерт. За його

словами, удар по Сирії з турецької або йорданської території «не є релевантним, хоча лівійські бойовики на підтримку «Сирійської вільної армії» на турецьку територію привозяться, потік зброї йде, в тому числі через йорданську територію. Але ні Йорданія, ні Туреччина до таких ударів не готові», — вважає Сатановський¹³.

Таким чином, можна зробити деякі висновки. «Арабська весна» є початком кардинальних змін, що будуть відбуватися протягом XXI ст., і які характеризуються трьома факторами: демографічний вибух (у 2050 р. населення планети може досягти 9,5 млрд. осіб); дефіцит ресурсів (продовольчих, водних, енергетичних) і пов'язане з цим перетворення енергетики на питання стратегічної безпеки.

Причини масових акцій протесту, що охопили окремі країни Північної Африки, Близького Сходу та Аравійського півострова в 2011 — 2012 рр. мають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Водночас у кожній країні вони обумовлені специфікою історичного розвитку, релігійною, суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією.

До внутрішніх причин можна віднести загострення соціально-економічних проблем, відсутність перспектив і «соціальних ліфтів» для значної частини молоді, корупцію і деспотизм правлячої верхівки, порушення демократичних свобод. Велику роль відіграли також соціально-демографічні особливості країн. У переважній більшості арабських країн багато молоді. Частка молодих людей в Тунісі складає понад 22%, а в Єгипті — понад 33%. При цьому саме серед молоді найвищий відсоток безробіття — в Єгипті 42,8%, в Тунісі — 33%, в Сирії — 24,4%.

У Лівії офіційно немає безробіття, але це зовсім не означає, що все працездатне населення має заробітну плату, яка дає можливість забезпечити себе всім необхідним. Водночас маємо зазначити, що причини виникнення протестного руху в арабському світі різняться. Так, Лівія — багата нафтовидобувна країна з населенням трохи більше 5,5 мільйонів і досить високим рівнем життя. Проте невдоволення населення викликало узурпування влади родиною Каддафі та наближених до неї кланів, міжкланова і міжплемінна боротьба, ісламістський фактор, прагнення частини середнього класу до демократичних перетворень. У Сирії, на відміну від Тунісу і Єгипту, не було гострої соціально-економічної та політичної кризи. Головним фактором протистояння в цій країні є підтримка ззовні дій збройних опозиційних угруповань.

До зовнішніх причин можна віднести світову фінансово-економічну кризу, яка так чи інакше торкнулася економіки всіх арабських країн, та боротьбу за енергоресурси, якими багатий цей регіон, а також те, що принцип «поділяй і пануй» в сучасній міжнародній політиці ніхто не відміняв. Арабські революції були вправно використані США та окремими країнами Європи для забезпечення власних інтересів у регіоні. Вважаємо, що одним із таких інтересів є розчленування суверенних держав для створення в регіонах ситуації «керованого хаосу».

Характер масових протестних акцій, їхніх рушійних сил і гасел свідчать про те, що в окремих арабських країнах (Туніс, Єгипет) відбувається процес становлення громадянського суспільства. Суспільно-політичні сили, що стали локомотивами протестів, складаються, переважно, з досить освіченої молоді, що пов'язує майбутнє своїх країн з демократичним розвитком. Характерною рисою протестних рухів стало використання ними сучасних комунікаційних засобів для організації масових заходів, завдяки чому акції протесту отримали назву «твіттерних революцій».

Серйозні проблеми існують в Азії. Війна в Афганістані та поглиблення конфлікту з Іраном призвели до посилення напруги в регіоні й поки немає підстав вважати, що ситуація найближчим чином покращиться.

Події, що сьогодні відбуваються в Афганістані та в сусідніх з ним країнах, можна розглядати в контексті американського геополітичного проекту «Великий Близький Схід». Однією з найнебезпечніших тенденцій розвитку подій в Афганістані є різке посилення міжетнічних протиріч і загроза розчленування країни. Так, проектом «Великого Близького

Сходу» на території Афганістану передбачається створення «Великого Пуштуністана». Поряд з проектом «Великого Пуштуністана» існує проект «Незалежний Белуджистан», який спрямований на дестабілізацію ситуації в Пакистані та Ірані. Племена белуджів і брагуї, які проживали в гірській місцевості Пакистану, довгий час нікого не цікавили. Однак нині з'явився певний інтерес до цієї території в зв'язку з необхідністю контролювати газопроводи з Каспійсько-Середньоазійського регіону до Пакистану та Індії. Крім того, землі белуджів виявилися найбагатшими територіями Пакистану на запаси мінеральної сировини. В іранській провінції Сістан і Белуджистан компактно проживають близько мільйона белуджів, які займаються скотарством і землеробством. Ідеї націоналізму та сепаратизму найпоширеніші у Східному (пакистанському) Белуджистані, де проживають близько 4 мільйонів белуджів. В Афганістані белуджів значно менше, що не знімає актуальності питання.

Іран, чи не найголовніший ворог США, має бути розчленований для того, щоб не мав змоги впливати на інші мусульманські країни регіону. На думку американських фахівців, країна має перетворитися на федерацію окремих державних утворень, куди якимось чином потрапив Азербайджан, але із значно меншою територією. Ймовірно, єдине що втримує США від проведення такої політики, це різке скорочення наявних фінансових і військових ресурсів, а також військові дії в Афганістані. Посилаючись на американські джерела, І. Мурадян зазначає, що на думку американських аналітиків, подальша доля цього регіону має виглядати таким чином: «Туреччина представлена поділеною на три частини — Курдистан (...), Егейську республіку, яка включає в себе п'яту частину території сучасної Туреччини, а також Анатолійську республіку, яка буде федерацією різноманітних етно-релігійних утворень, де центральне місце займатимуть ширські общини»¹⁴.

1. *Панов В.* Битва за воду / В. Панов — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/bitva_za_vodu_2012-04-04.htm%20 2. *Lewis Bernard.* Rethinking the Middle East. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.hmjackson.org/downloads/bernard_lewis.pdf 3. *Peters Ralph.* Blood borders. How a better Middle East would look. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.armedforcesjournal.com/2006/06/1833899/>. 4. *Davie F. Michael.* Un Proche-Orient à remodeler? Hypothèses et cartes. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.cairn.info/revue-ouest-terre-2003-4-page-223.htm> 5. *A Middle East With Natural Borders.* — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/informedreader/2007/12/06/a-middle-east-with-natural-borders/> 6. *Инатенко А.* Арабский мир захлестнули «майдаанные» революции. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.ng.ru/scenario/2011-04-27/12_revolution.html 7. *К 2015* году объем инвестиций в Африку достигнет \$150 млрд. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://ru.ibtimes.com/articles/1167/20110503/945373.htm> 8. *Арешев А.* Расчленение Судана. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/news/2011/01/20/raschlenenie-sudana.html> 9. *Азавад* дерзко отпал от Мали. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2012/04/06_a_4130069.shtml 10. *Експерти* считают, что в Ливии появится новое государство. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://news.mail.ru/politics/8560553/>. 11. *Месяев А.* Государственный переворот в Мали: звено в цепи перелома ресурсов планеты / А. Месяев. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.fondsk.ru/.../gosudarstvennyj-perevorot-v-mali-zveno-v-cepj-pereдела-resursov-planety.html 12. *Седов Д.* Сирийская авантюра Запада становится всё опаснее. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/news/2012/05/25/siriyskaya-avantura-zapada-stanovitsya-vse-opasnee.html> 13. *Война* в Сирии маловероятна из-за нехватки денег — эксперт. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://obozrevatel.com/abroad/19408-vojna-v-sirii-maloveroyatna-iz-za-nehvatki-deneg-ekspert.htm> 14. *Мурадян И.* Насколько реалистична

американская перекройка границ в Азии? — [Электронный ресурс] — Режим доступа:
<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1254134280>